

חוות בן-שמן כערש הלידה של המחקר החקלאי

עמליה ברזילי

החוה בנטיעת כרם עצי זית, שבסופו של דבר לא שרד בגלל אי ההתאמה של הזנים. לכן, במקומו של כרם עצי הזית הם נטעו יער אורנים, שנקרא ע"ש בנימין זאב הרצל. החוה החקלאית בבן-שמן בניהולו של יצחק אלעזרי וילקנסקי, הוקמה ב-1910 על אדמות הקק"ל, עם עוד כמה חוות חקלאיות ברחבי הארץ, כמו חוות חולדה וכנרת.

שם טוב ושמן טוב

בשנת 1909 עוד בטרם הוקמה החוה החקלאית על אדמת בן-שמן, נקרא המקום בית-עריף. בבית-עריף הוקם בית החרושת לשמן 'עתיד', על שמו של הכפר הערבי הסמוך 'חדיד', ועם החלום לייצר במקום שמן ניתן לכפר השם "בן-שמן".

את בית החרושת לשמן הקים נחום וילבוש, שהיה חלוץ ציוני ומהיזמים הראשונים לפיתוח תעשייה בארץ. הוא הקים את בית החרושת לשמן כדי לנצל את עצי הזית שגדלו באזור. הרעיון שלו היה לייצר

שמן וסבון מהגפת שנותרה לאחר כבישת הזיתים לשמן זית. השימוש בנפט/סולר לצורכי ייצור השמן מנע מבית החרושת להתפתח, ולכן ייצור השמן הועבר לחיפה, לימים ביח"ר 'שמן' שמבנהו קיים עד היום.

עתידה - נצר למשפחת פרימן

על אדמות בן-שמן בכפר, התגוררו בני משפחת פרימן שעלו מרוסיה. אבי המשפחה - מרדכי פרימן עלה ארצה בעידודו של וילבוש ובזכות קשריו עם שיינקין, שמצא לפרימן מקום עבודה בבית חרושת 'עתיד' לייצור שמן וסבון. למרדכי וחווה פרימן נולדה בת שנקראה עתידה (ע"ש ביח"ר 'עתיד').

בחוה בבן-שמן התחיל המחקר החקלאי הממוסד. בבן-שמן פעלה תחנת הניסיון החקלאית בראשית דרכה, לימים מינהל המחקר החקלאי. החוה הייתה מהחוות הלאומיות הראשונות שהוקמו ע"י 'המשרד הארץ-ישראלי', שהיה הזרוע של ההסתדרות הציונית שפעלה לקידום, מימון וניהול פעילות ההתיישבות בארץ ישראל. ד"ר ארתור רופין, שעמד בראש המשרד הארץ-ישראלי, הגה את הרעיון ללמד את אנשי העלייה השנייה, שהיו בעיקר עירוניים, חקלאות מתקדמת המבוססת על משק מעורב ולהכשירם בדרך זו להתיישבות בארץ ישראל.

מבנה תחנת הניסיון בבן שמן , 2010

בן-שמן כמקום מקלט ליתומי פרעות קישנב

ישראל בלקינד מאנשי ביל"ו, הקים בבן-שמן בדצמבר 1905, כפר ילדים ונוער בשם "קריית ספר", שקלט 50 יתומים מפרעות קישנב. הכפר שכן בבן-שמן על הגבעה. מבנה החצר היה רבוע ובו חדרי לימוד ומגורים, ומקום לבעלי חיים שהשתכנו בחצר הפנימית. הילדים העולים למדו עברית והוכשרו לעבודות חקלאיות שעזרו להם להשתלב בבוא העת במושבות החקלאיות.

יצחק אלעזרי וילקנסקי, לימים וולקני - מדרך חקלאי - מורה - מנהל חוות פועלים

יצחק וילקנסקי נקרא ע"י ישראל בלקינד עוד בהיותו בגרמניה, לעלות לארץ ישראל ולהשתלב כאגרונום וכמורה בבית הספר החקלאי בבן-שמן. וילקנסקי עלה לארץ ב-1908 והיה מורה בבית הספר עד לסגירתו כעבור שנה. הקק"ל רכשה את אדמות בית הספר והחליטה להקים במקום חוות פועלים. וילקנסקי, שהיה מורה ומדרך חקלאי אצל בלקינד, נשאר להתגורר בחוה וגם הוטל עליו בבוא העת לנהל אותה. בתחילה עסקו פועלי

תחנת מחקר חקלאי במקום תכשיטים

שמואל יבניאלי, שעבד בחווה בבן-שמן, יצא בשליחות לתימן. הוא העלה משפחות רבות מבין יהודי תימן לבן-שמן. בוריס שץ, מייסד "בצלאל" בירושלים, חלם להקים בבן-שמן מושבת צורפים לעולים מתימן שיתפרנסו מאומנותם וגם מחקלאות. וכך בשנת 1911, ממזרח ל"חצר הפנימית" הוקמו חמישה בתים דו-משפחתיים ולידם סדנת עבודה מרווחת. אך המשפחות התימניות שהגיעו ל"מושבת בצלאל" בבן-שמן, לא הסתגלו. הם סבלו מקשיי דיור, מאספקת מים לקויה ומבעיות חברתיות, וכעבור שנתיים, בשנת 1913, התפרקה מושבת הצורפים. בבתים שהתפנו שוכנו פועלי החווה הוותיקים.

הכשרת חלוצים בבן-שמן

באותם ימים, ימי מלחמת העולם הראשונה, החווה שינתה פניה והפכה ל"חווה לניסיונות חקלאיים והכשרת חלוצים", מתוך כוונה ללמד את אנשי העלייה השנייה, בוני מושבי העובדים, להקים משקים חקלאיים יהודיים המבוססים על "משק מעורב" של מטעים, ירקות, פלחה ובעלי חיים. ואכן, על מקימי "מושבי העובדים" הראשונים בנהלל וכפר יחזקאל, נימנו חלוצים רבים שהכשירו עצמם בחוות בן-שמן. פועלי החווה הוותיקים הקימו אז את "מושב העובדים בן-שמן", בשטח "מושבת בצלאל" לשעבר.

עתידה פרימן מתגוררת במקום עד עצם היום הזה. הילדה הראשונה של בן-שמן, כיום בת 103, ממשיכה להתגורר בנחלת משפחתה, במקום שנקרא ה"חצר הפנימית" של בן-שמן.

בביקורי בבן-שמן, נפגשתי עם עתידה, שבצלילות מלאה סיפרה את קורות משפחתה. בנוסף, היא סיפרה על וילקנסקי, שהיה חוקר ומורה ששינה את רמת החקלאות בארץ ישראל, פעל לייבא פרות מדמשק ולהשביחן עם הזנים המקומיים ובכך

עתידה פרימן בפתח ביתה, צילום 2010

לשפר את תנובת החלב. טיפח זני ירקות וקרא לזנים בן-שמן, לימד ודגל לפתח חקלאות רבת ענפים - משק מעורב.

תל אביב מאמצת את תחנת הניסיונות

ב- 1922 המעבדות והמשרדים של תחנת הניסיונות מבן-שמן עברו לפעול בתל-אביב, התמקמו במבנה אדריכלי מעניין ליד גימנסיה הרצלייה, ושטחי הניסיונות החקלאיים המשיכו לפעול בבן-שמן ובאזורי הארץ השונים, כמו דגניה, מרחביה, גבת, ועוד.

מבנה תחנת הניסיון בתל אביב בסמוך לגימנסיה הרצליה

מורשת מינהל המחקר החקלאי

כיום אנו חוגגים 90 שנה לייסוד מינהל המחקר החקלאי, שהחל בבן-שמן, עבר לתל אביב ולרחובות, ומאז שנות ה-50 הוא ממוקם בראשון לציון, סמוך לצומת בית דגן. חזון הציונות המעשית המתבטא בהתיישבות על אדמת ארץ ישראל, לא היה יכול להתפתח ולהתקיים אלמלא הכישרון והתעוזה של יצחק אלעזרי וילקנסקי (וולקני) וחוקרי התחנה הראשונים, שהאמינו שכאן בארץ ישראל תתפתח חקלאות מתקדמת. הקבוצה הראשונה בארץ ישראל, דגניה א', שחגגה 100 שנה להיווסדה, הוקמה כעשר שנים לפני ייסוד תחנת הניסיונות. למחקר היה קשר הדוק לקבוצה הראשונה שתרם לשינוי בתפישה החקלאית בדגניה שהחלה להיות מבוססת על משק מעורב כדרך שהתוותה תחנת הניסיונות בראשות וילקנסקי. בניית התשתית המחקרית החלה בחוות בן-שמן, תוך לימוד מהטמפלרים ששכנו בקרבתם, וקליטת חוקרים מארצות אירופה שהביאו איתם ידע והשכלה וגם ציוד מדעי כמו מיקרוסקופ, שהעלו את רמת החקלאות והמחקר החקלאי. החוקרים הראשונים הם שבנו מוסד מחקר המבוסס על השכלה, הדרכה ומחקר בסיסי. הם העבירו ידע ושיתפו פעולה עם הקיבוצים והמושבים הראשונים, ובכך תרמו להתיישבות החקלאית בארץ ישראל.

אל חברי המושב הצטרף גם מרדכי פרימן, מעובדי ביהח"ר "חדיד", שרכש שטח אדמה עוד בשנת 1905 והקים את משקו וביתו מצפון ל"חצר הפנימית".

"מסורת חדשה יכולה להיברא בכוח חקירה ולא ביד עובד אדמה מקרי" (דברי יצחק וילקנסקי)

בבן-שמן עיצב וילקנסקי את דגם "המשק המעורב" שלמד מהטמפלרים מהמושבה וילהלמה (כיום משמר השבעה), שהייתה קרובה לחוות בן-שמן. הוא האמין בדרכיהם המתקדמות של הטמפלרים על פני החקלאות שהייתה נהוגה עד אז בארץ ישראל, בעיקר זו של הפלחים הערביים. שאיפתו הייתה שהחוזה בבן-שמן תהווה מרכז רעיוני לחקלאות המתבססת על קיום עצמי, משק חלב, ומשק חקלאי מעורב. הרעיון משלב בתוכו אידיאולוגיה, עם כלכלה וחברה. הגיוון בענפים מטרתו הייתה להעניק לחקלאי בטחון כלכלי וקיום כמשק הנושא את עצמו.

כל אורח יהודי נכבד שהגיע ארצה מצא לנכון לבקר בחוות בן-שמן. כשהגיע לארץ באביב 1918 המנהיג הציוני העולה ד"ר חיים ויצמן, הוא ביקר בבן-שמן ובחולדה, אך לא בכנרת, שהייתה עדיין בשטח הטורקי.

הקמת תחנת ניסיון חקלאית ע"י יצחק אלעזרי

ב- 1921 עם הקמת מושב בן-שמן ובעידודו של ד"ר רופין, התמסדה החווה והפכה להיות תחנת הניסיון החקלאית, המכון ללימודי הביולוגיה והטבע, לימים "מינהל המחקר החקלאי". כך הגשים יצחק אלעזרי וילקנסקי את חזונו להקים תחנת ניסיונות בחסות ההסתדרות הציונית בארץ ישראל.

לדעתו של וילקנסקי מייסד התחנה, הצורך במוסד מדעי חקלאי, נבע מהצורך של "המתנחלים" יוצאי העיר באמצעי חקירה מתקדמים, ולפי התבטאותו: "המתנחלים המודרניים עוזבים את מסורת הפלח כי כלי עבודתם האיטיים אינם מתאימים למהירות הלך רוחם".